

Geen toren voor Luther

Amsterdam was in de Gouden Eeuw een belangrijk luthers bolwerk, maar de calvinistische 'broeders' deelden de lakens uit. Een ongemakkelijk protestants huwelijk.

WILLEM PEKELDER

Je zou denken: lutheranen en calvinisten, allebei protestants, dat is lekker samen op weg. Maar zo simpel lag het niet in de Gouden Eeuw. De lutheranen mochten dan met 26.000 leden een vijfde van de stadsbevolking vormen, de calvinisten waren de baas.

En hoe! Dat blijkt direct al bij het begin van deze Lutherwandeling door de hoofdstad. De Ronde Lutherse Kerk aan het Singel heeft geen toren. Stadsgids Wim Bos sr. (75): "Mocht niet van het calvinistische stadsbestuur. Een koepel was wel toegestaan." Lachend: "Waardoor de kerk eigenlijk nog veel meer opviel."

Het is Lutherjaar, en we lopen de twee uur durende wandeling die ooit bedacht is door de lutherse predikant Harry Donga. We, dat zijn, naast Bos en ik, diaken Co Engberts (50) en diens partner, kerkelijk regent Peter Wagenmaker (51). Bos heeft het thema bedacht: nooddrift en overvloed, ofwel: wat rijke lutheranen overhadden voor de armen.

De lutheranen werden dus slechts gedoogd - wat in die tijd al doorging voor tolerant - maar mochten wel volop aan liefdadigheid doen. "Het calvinistische stadsbestuur stimuleerde andersgelovigen de zorg voor ouderen, weduwen en wezen op zich te nemen. Dan drukten die uitgaven niet op het gemeentelijk budget", zegt Bos. "Ja, alles draaide uiteindelijk om geld."

En zo richtten de lutheranen vanaf de Gouden Eeuw tal van liefdadigheidsinstellingen op, zoals het lutherse weeshuis aan de Lauriergracht, een schenking in 1678 van koopman Jan Geerkens. Op het fronton is nog steeds het symbool van de lutheranen te zien: de zwaan. Maar eerst passeren we een luthers goed doel uit later tijd.

Aan de Herenmarkt, waar nu het West Indisch Huis zit, was tussen 1825 en 1954 een luthers tehuis voor wezen en oude lieden gevestigd.

In dit geval ging het overigens om de hersteld evangelisch-luthers, een rechtzinnige afsplitsing van de gevestigde lutherse gemeente. Scheuringen waren bij de lutheranen, in tegenstelling tot de calvinisten, een zeldzaamheid. In 1952 werd de breuk gelijmd.

Aan de Brouwersgracht passeren we Pakhuis De Kroon. Vanaf 1658 was dit een noodkerk, omdat de hoofdkerk aan het Spui te klein was geworden. Toen in 1671 de Ronde Lutherse Kerk af was, kon het pakhuis worden verlaten. "Maar waar ze ook kerkten, de lutherse gezangen mochten op straat niet worden gehoord", zegt Bos. "Ja, hoe ze dat in de praktijk regelden weet ik niet. Ik denk dat het calvinistische stadsbestuur die bepaling vooral bedacht om te kunnen ingrijpen."

Aan de Brouwersgracht werd in 1888 ook de lutheraan Frans Seijs geboren, vertelt Bos. "Helaas is hij niet oud geworden. In 1905 stierf hij in Vorden aan tuberculose. Seijs, onthoud die naam."

Met deze cliffhanger in het achterhoofd wandelen we naar de Bloemgracht 65, waar vanaf 1890 het Luthers Diaconessenhuis zat, mogelijk gemaakt door het rijke geslacht Borski. In 1898 ging het ziekenhuis naar Zuid. De Borski's (bankiers), de Insingers (kooplieden) en andere vermogenden; de lutherse kerk had aan weldoeners geen gebrek, zegt Wagenmaker. "Veel handelslieden waren luthers, en in de Gouden Eeuw was Amsterdam sowieso gigantisch rijk. Daarnaast vestigden ook rijke lutherse koopmannen uit Duitsland zich in Amsterdam." Engberts: "Nú komt ons geld niet meer van enkele puissant rijke

leden. Het is oud geld, we zijn rijk aan stenen." Wagenmaker: "En aan geest."

We zijn ondertussen gearriveerd bij het eerdergenoemde, voormalige weeshuis aan de Lauriergracht. "Nu we hier toch zijn, wil ik het graag nog even hebben over Frans Seijs", zegt Bos. "Als wees is hij ondergebracht in het latere Lutherse Weeshuis aan de Weteringschans, en toen hij ziek werd opgenomen was dat in het Lutherse Diaconessenhuis in Zuid. Dat is een luthers zuilenverhaal bij uitstek."

Aan de Keizersgracht 317 bevindt zich het majestueuze grachtenpand van koopman Christoffel van Brants. Bos: "Hij was bevriend met tsaar Peter de Grote, en dat zullen we weten ook. Kijk, daar bovenop de voorgevel staan twee tuinvazen met afbeeldingen van de tsaar en Van Brants." Ook Van Brants was weer zo'n lutherse begunstiger. In 1732 richtte hij het Van Brants Rus Hofje (rusthuis) op aan de Nieuwe Keizersgracht voor 'behoefte, oude vrouwen van lutherse gezindte'. Het hofje, nu een studentenhuus, is op Open Monumentendagen en Open Tuindagen van binnen te bezichtigen.

We naderen het einde van de tocht, de Oude Lutherse Kerk aan het Spui. Bos: "De lutheranen kerken hier eerst in pakhuizen. Een kerk mocht niet van het stadsbestuur. Totdat de lutherse koning van Denemarken, Christiaan IV, dreigde de Sont voor de Nederlandse handelsvloot af te sluiten. Toen mocht het opeens wel. Ja, geld gaf ook hier weer de doorslag."

Er verrees een kerkgebouw, waar tot vandaag elke zondag erediensten worden gehouden. Het hek rond de kerk stamt nog uit de tijd dat het heilig avondmaal niet van buitenaf mocht worden gezien, omdat het te veel op de katholieke mis zou lijken.

In het dienstencentrum naast de kerk zijn vertrekken vernoemd naar

allerlei vooraanstaande lutheranen, maar op één deur prijkt de naam van Frans Seijs, die arme lutherse weesjongen. Drie keer raden wie dat heeft voorgesteld. Bos, met twinkelende blik: "Pas daarna heb ik verteld dat hij een oud-oom van mij was."

nieuw museum

Begin volgend jaar gaat in het voormalige Lutherse Weeshuis De Wittenberg aan de Nieuwe Keizersgracht het Luthers Museum open. In de vroegere regentenkamers worden 900 (kunst)voorwerpen tentoongesteld, die te maken hebben met geloven en zorgen op z'n luthers. Pronkstukken zijn de gouden en zilveren avondmaalskelken. Verder zijn onder meer de kisten te zien waarin Piet Hein de buit van de Zilvervloot bewaarde, veroverd op de katholieke Spaanse vijand.